

◆ تشبیه

نشان دادن همانندی بین دو یا چند پدیده

ارکان تشبیه: مشبه، مشبه‌به، ادات تشبیه، وجه شبه

مثال بلم آرام چون قویی سبکبال / به نرمی بر سر کاروان همی‌رفت
 مشبه ادات تشبیه مشبه‌به وجه شبه

الف) بلیغ: حذف ادات تشبیه و وجه شبه

ب) بلیغ اسنادی: مشبه و مشبه‌به با کسره به هم اضافه نشده‌اند.

مثال علم، نور است

ج) بلیغ اضافی (اضافه‌ی تشبیه‌ی): مشبه و مشبه‌به با کسره به هم اضافه شده‌اند.

مثال نور علم

◆ است‌اره

هرگاه واژه‌ای به دلیل شباهتی که با واژه‌های دیگر دارد به جای آن به کار رود، است‌اره پدید می‌آید. به عبارت دیگر است‌اره همان تشبیه است که از ارکان اصلی فقط یکی باقی مانده است.

الف) است‌اره مصرحه: آوردن مشبه‌به

مثال با دیو ستیزه کن ☞ دیو : است‌اره از جهل (جهل که هم‌هون دیو.)

ب) است‌اره مکنیه

۱- خطاب غیرانسان (تشخیص)

مثال ای دیو سپید پای‌در بند

۲- به کار رفتن مضاف در غیرم‌نی حقیقی (اضافه‌ی است‌اری)

مثال پای قلم، دست روزگار، روح آسمان (مضاف را از کسی عاریه گرفته‌ایم، در واقع می‌گوییم آسمان مثل انسان روح دارد)

۳- آوردن مشبه‌به و یکی از ویژگی‌های مشبه

مثال به صحرا شدم، عشق باریده بود ☞ عشق مانند باران می‌بارد

هر تشخیصی، است‌اره‌ی مکنیه است.

◆ تشخیص (جان‌بخشی به اشیا)

نسبت دادن عمل یا صفت یا حالتی انسانی به یک غیرانسان

مثال ط نه بر طوفان مزین، ایراد بر دریا مگیر بوسه بگرفتن ز ساحل موج را دیوانه کرد ☞ دیوانگی و بوسه گرفتن موج

◆ مجاز

به کار بردن واژه‌ای در غیرم‌نی اصلی به شرطی که نشانه‌ای آن را به م‌نی غیراصلی راهنمایی کند.

هر است‌اره‌ای، مجاز نیز می‌باشد.

گاهی اوقات رابطه‌ی جز به کل و یا کل به جز برقرار می‌باشد.

مثال سراسر همه دشت بریان شدند ☞ دشت مها از مردم دشت

مثال سرم را کوتاه کردم ☞ سر مها از موی سر

◆ **سجع**

یکسانی دو واژه در واج یا واج‌های پایانی، وزن و یا هر دو در پایان جمله‌های نثر
(الف) سجع متوازی: اشتراک در واج‌های پایانی + اشتراک در وزن

مثال زاینده / پاینده

(ب) سجع متوازن: اشتراک در وزن

مثال پاک / صاف

(پ) سجع مطرف: اشتراک در واج‌های پایانی

مثال زر / زور

تذکره سجع بیشتر در نثر به کار می‌رود، اما گاهی در شعر نیز کاربرد دارد.

مثال هنگام تنگ‌دستی در عیش کوش و مستی / کاین کیمیای هستی، قارون کند گدا را

◆ **جناس**

زمانی پدید می‌آید که کلمات دارای حروف مشترک و هم‌جنس در یک بیت یا نثر قرار گیرند.

(الف) جناس تام: از نظر املا و تلفظ یکسان

مثال بیا و برگ سفر ساز و زاد ره برگیر که عاقبت برود هر که از مادر زاد (زاده توشه) (زاده ولادت)

(ب) جناس ناقص

۱- حرکتی: اختلاف در مصوت کوتاه

مثال گِل و گُل

۲- افزایشی: کلمه‌ی دیگر یک حرف بیشتر دارد

مثال کار و کارد

۳- اختلافی: اختلاف در یک حرف

مثال نماز و نیاز

۴- قلب: عوض شدن جای دو حرف

مثال نگاه و گناه

◆ **ترصیع**

تقابل سجع‌های متوازی در دو مصراع یا در دو جمله

مثال باران رحمت بی‌حسابش همه را رسیده

↓ ↓ ↓ ↓ ↓ ↓
خوان نمت بی‌دریغش همه جا کشیده

تذکره اگر (تقریباً) همه‌ی کلمات با هم سجع متوازن داشتند، موازنه نامیده می‌شود.

مثال دل به امید روی او همدم جان نمی‌شود / جان به هوای کوی او خدمت تن نمی‌کند

◆ **تضمین**

آوردن عین آیه، حدیث، مصراع، بیت یا عبارت دیگران

مثال تضمین عبارت **هواجه عبدالله**

ماهضا: وصال او ز عمر جاودان به خداوند مرا آن ده که آن به

شهریار: دعای خواجه خوش‌تر شهریارا خداوند مرا آن ده که آن به

◆ تلمیح

اشاره به آیات، احادیث، داستان‌ها و وقایع تاریخی در ضمن شعر یا نوشته

مثال به تولای تو در آتش محنت چو خلیل / گوییا در چمن لاله و ریحان بودم

اشاره به داستان گلستان شدن آتش بر مضرت ابراهیم

◆ کنایه

عبارتی است که دارای دو م‌نی دور و نزدیک است و از نظر گوینده م‌نی دورش مورد نظر است.

مثال روی کسی سرخ نشد بی مدد ل ل لب

(روی سرخ = پیروزی / روی زرد = شرمندگی)

◆ ایهام

به کار بردن واژه‌ای که دارای دو م‌نی است و هر دو م‌نی قابل برداشت باشد. م‌مولا دریافت مقصود اصلی شاعر آسان نیست و همین موجب بازی با ذهن خواننده می‌شود.

مثال به خوابگاه عدم گر هزار سال بخسیم / به خواب عافیت آن‌گه به بوی تو باشم

پو: بوی فوش امیدوار بودن

◆ تضاد

به کار رفتن دو واژه با م‌نای متضاد

مثال هنر خوار شد، جادوی ارجمند / نهان راستی، آشکارا گزند

هنر، جادو، نهان، آشکار، هوار، ارجمند، راستی، گزند

◆ متناقض نما (پارادوکس)

نسبت دادن دو حالت یا دو ویژگی متضاد به یک پدیده

مثال دست مهربان مرگ / دولت فقر خدایا به من ارزانی دار

◆ اشتقاق

استفاده از واژه‌های هم‌ریشه

مثال عشق قهار است و من مقهور عشق / چون شکر شیرین شدم در شور عشق

◆ مراعات نظیر

استفاده از واژه‌های یک مجموعه که با هم تناسب دارند.

مثال بیستون بر سر راه است مباد از شیرین / خبری گفته و غمگین دل فرهاد کنید

◆ واج‌آرایی (نغمه‌ی حروف)

تکرار یک واج در کلمات یک مصراع یا بیت که کلام را آهنگین می‌کند

مثال بر او راست خم کرد و چپ کرد راست / خروش از خم چرخ چاچی بخاست

تکرار صامت‌های «غ» و «ه»

◆ تکرار

آوردن دو بار یا بیشتر یک کلمه

◆ تصدیق

واژه‌ای در آغاز و پایان بیت تکرار شود

مثال آدمی در عالم خاک نمی‌آید به دست عالمی دیگر نباید ساخت از نو آدمی

◆ لف و نشر

دو یا چند واژه در کنار هم در یک بخش کلام آورده شود و توضیح مربوط به آن‌ها در بخش دیگر

مثال چو فرزند و زن باشدم خون و مغز

اگر ترتیب رعایت نشود، لف و نشر مشوش است.

مثال در دهن لاله باد، ریخته و بیخته/بیخته مشک سیاه، ریخته در ثمین

۱ ۲ ۲ ۱

◆ حس آمیزی

آمیختن دو یا چند حس

مثال قیافه‌ی بامزه ◉ بینایی و هوشایی / بوی تلخ ◉ بویایی و هوشایی

◆ اغراق

آوردن صفات غیرم مول و محال و مناسب‌ترین اسباب برای تصویر دنیای حماسی و پرکاربر در آثار حماسی (مانند شاهنامه)

مثال خروش آمد از باره‌ی هر دو مرد/ تو گفتی بدرید دشت نبرد

◆ تمثیل

حکایاتی که نتیجه‌ی آن‌ها می‌تواند سرمشقی برای موارد مشابه باشد و به کمک آن (مثال) می‌توان مفاهیم را به روشنی منتقل کرد.

مثال مولانا برای بیان مطالب اخلاقی و عرفانی خود از تمثیل بسیار بهره گرفته است

◆ اسلوب م ادله

هر مصراع در تاکید مصراع دیگر، موردی نظیر آن را ارائه می‌دهد. می‌توان جای دو مصراع را عوض کرد و بین آن‌ها «مساوی/همان‌طور که/همچنان که/مانند و ...» قرار داد.

نبايد در ابتدای مصراع دوم حرف ربط وابستگی یا شرط وجود داشته باشد.

همه‌ی اسلوب م ادله‌ها تمثیل نیز هستند (برعکس آن درست نیست)

مثال عشق چو آید، برد هوش دل فرزانه را/ دزد دانا می‌کشد اول چراغ خانه را

◆ حس ت لیل

آوردن دلیل غیرواقعی و شاعرانه اما دلپذیر و قانع‌کننده

مثال تا چشم بشر نبیندت روی/ بنهفته به ابر چهر دلبند

◆ مثال‌های تکمیلی

مثال ۱ چه زخم نوای هر دم، ز نوای شوق او دم؟ که لسان‌غیب خوش‌تر بنوازد این نوا را

- ۱ جناس تام: دم: لفظ: دم: سفن
- ۲ جناس ناقص: ناز/نوا
- ۳ مجاز: دم: سفن
- ۴ واج‌آرایی: تکرار صامت «ن»
- ۵ کنایه: دم زدن: سفن گفتن
- ۶ تشبیه: شاعر مُود را به نی تشبیه کرده‌است
- ۷ تشخیص: سفن گفتن و دم زدن نی
- ۸ مراعات نظیر: نای/نوا

مثال ۲ قابیلیان بر قامت شب می‌تنیدند هابیلیان بوی قیامت می‌شنیدند

- ۱ جناس ناقص: هابیلیان قابلیان و قامت قیامت
- ۲ تضاد: هابیلیان/قابلیان
- ۳ تلمیح: زندگی مضرت آدم (ع)
- ۴ تشخیص: قامت شب
- ۵ استعاره: شب: دوران ستم و بیداد
- ۶ حسن آمیزی: بوی ... شنیدن
- ۷ کنایه: بر قامت شب می‌تنیدند: ستم می‌کردند
- ۸ واج‌آرایی: صامت «ق»

مثال ۳ گویند روی سرخ تو، س دی که زرد کرد؟ اکسیر عشق بر مسم افتاد و زر شدم

- ۱ استعاره: مس: وجود بی‌ارزش و کمال نیافته: زر: وجود باارزش و کمال‌یافته
- ۲ تشبیه: عشق به اکسیر
- ۳ مراعات نظیر: سرخ، زرد / اکسیر، زر، مس
- ۴ جناس: (زر، زر)
- ۵ تضاد: زر، مس / سرخ، زرد
- ۶ کنایه: زرد کردن: بیمار کردن (در اینجا عاشق کردن) / زر شدن: به کمال رسیدن
- ۷ لفظ و نشر: سرخ به مس و زرد به زر مربوط می‌شود
- ۸ حسن تعلیل
- ۹ ایهام تناسب: (۱) فلز روی که با زر و مس تناسب دارد (۲) صورت و چهره

قطعه

□	_____	_____
□	_____	_____
□	_____	_____

مثنوی

□	_____	□	_____
○	_____	○	_____
◇	_____	◇	_____

قصیده و غزل

□	_____	□	_____
□	_____	□	_____
□	_____	□	_____

ترجیع بند

□	_____	□	_____
□	_____	□	_____
□	_____	□	_____
◇	_____	◇	_____
◇	_____	◇	_____
○	_____	○	_____
○	_____	○	_____
○	_____	○	_____
◇	_____	◇	_____
◇	_____	◇	_____

ترکیب بند

□	_____	□	_____
□	_____	□	_____
□	_____	□	_____
◇	_____	◇	_____
◇	_____	◇	_____
○	_____	○	_____
○	_____	○	_____
○	_____	○	_____
×	_____	×	_____
×	_____	×	_____

رباعی و دوبیتی

□	_____	□	_____
□	_____	□	_____

مصرع

□ _____ □ _____

بیتی که دو مصرع آن هم‌قافیه باشد
(مانند بیت اول قصیده یا غزل)

آرایش قافیه در قصیده

مطلع	□ _____	□ _____
تغزل (مقدمه) یا تشبیب تخلص	□ _____	□ _____
	□ _____	□ _____
	□ _____	□ _____
تنه‌ی اصلی	□ _____	□ _____
	□ _____	□ _____
	□ _____	□ _____
	□ _____	□ _____
	□ _____	□ _____
	□ _____	□ _____
شریطه	□ _____	□ _____
	□ _____	□ _____
مقطع	□ _____	□ _____

مسمط

□	_____	□	_____
□	_____	□	_____
□	_____	□	_____
□	_____	□	_____
◇	_____	◇	_____
◇	_____	◇	_____
◇	_____	◇	_____
◇	_____	◇	_____
◇	_____	◇	_____
◇	_____	◇	_____

- ۱- تعداد ابیات قصیده از غزل بیشتر است (قصیده: حداقل ۱۵ بیت غزل: حداقل ۵ حداکثر ۱۴ بیت).
- ۲- موضوع غزل بیان عواطف و احساسات انسانی، عشق، عرفان و گاهی مضامین اجتماعی است.
- ۳- اولین هجای دوبیتی کوتاه و اولین هجای رباعی بلند است. (وزن رباعی: لاجول و لا قوه الا بالله)
- ۴- قافیه‌ی مصرع سوم رباعی (دوبیتی) اختیاری است.

تذکره هجای کوتاه: صامت+مصوت کوتاه (مثل با)
هجای بلند: صامت+مصوت بلند (مثل با)
صامت+مصوت کوتاه+صامت (مثل هر)

اول چند تا سوال آسان تمرین کنید! (سوالات ۱ تا ۴)

در پرسش‌های زیر کدام آرایه‌ی ادبی وجود ندارد؟

- ۱- «خیمه‌ی انس مزین بر در این کهنه رباط / که اساسش همه بی‌موقع و بی‌بنیاد است»
 (۱) استاره (۲) اغراق (۳) کنایه (۴) متناقض‌نما
- ۲- «ای هدهد صبا به سبا می‌فرستمت / بنگر که از کجا به کجا می‌فرستمت»
 (۱) تشبیه (۲) جناس (۳) تشخیص (۴) ایهام
- ۳- «فغان که کاسه‌ی زرین بی‌نیازی را / گرسنه‌چشمی ما کاسه‌ی گدایی می‌کرد»
 (۱) حسن تلمیح (۲) تضاد (۳) کنایه (۴) تشبیه
- ۴- «با ساریبان بگوئید احوال آب چشمم / تا بر شتر نبندد محمل به روز باران»
 (۱) اغراق (۲) مراعات نظیر (۳) اسلوب مادلّه (۴) مجاز

بعد هم با نمونه‌های مطرح شده در کتور سراسری آشنا شوید!

۵- در بیت زیر کدام آرایه وجود ندارد؟

- «رسید باد صبا غنچه در هوا داری / زخود برون شد و بر تن درید پیراهن»
 (۱) تشخیص (۲) تلمیح (۳) کنایه (۴) استاره

سراسری تجربی ۸۶

۶- در کدام بیت آرایه‌ی متناقض‌نما به کار رفته است؟

سراسری انسانی ۸۶

- (۱) کشته‌ی عشق وی از زنده‌ی جاوید به است درد کز وی رسدم، مایه‌ی درمان من است
 (۲) مُردم از فرقت جانان و عجب نیست از آنک / زنده بی‌جان نتوان بودن و او جان من است
 (۳) پای بند سر زلفین چون زنجیر تو شد / دل دیوانه و شمش چون نه به فرمان من است
 (۴) گر شکرخنده‌ی آن پسته‌ی شیرین نبود / به چه مالم تو را که او را دهن است

سراسری انسانی ۸۷

۷- در کدام بیت هر سه آرایه‌ی «جناس، تشبیه، پارادوکس» موجود است؟

- (۱) الف قدّ تو پیش همه مقبول افتاد / این نه حرفی است که بر وی قلم رد باشد
 (۲) شکسته‌رنگی من عشق را به رحم آورد / به زر هر آنچه برآید به زور نتوان کرد
 (۳) هر چه ز نیک و بد است چو همه در دست اوست / بر سر من مسکین چرا خط می‌کشد
 (۴) برگ من بی‌برگی است و بار، بار خاطر است / باد یا رب روزی برق بلا برگ و برم

سوال آخر علی‌رغم این‌که در ظاهر باید پنج تا آرایه (که همه پرکاربرد هستند!) را در چهار گزینه بررسی کنید، ولی سوال سختی نیست!

زبان ۸۶

۸- در کدام بیت همه‌ی آرایه‌های «استاره، تشبیه، کنایه، تضاد و مراعات نظیر» یافت می‌شود؟

- (۱) آخر چو ره نیافت هلالی به بزم وصل / محروم از جمال تو در گوشه‌ای نشست
 (۲) ای رند جرعه‌نوش تو و محنت خمار / ما و نشاط مستی عشق از می است
 (۳) چون ابر دید اشک من از شرم آب شد / چون برق دید آه من از انفال جست
 (۴) هر کس که دل به بتی داد هم‌چو من / سنگی گرفت و شیشه‌ی ناموس را شکست

◆ نکته‌های پایانی

کسب‌ی کنید ابیات را با دقت بخوانید و تا حدودی هم به مفهوم و مایه‌ی آن توجه کنید. برخی از آرایه‌ها با توجه به مفهوم (و ب‌ضی مواقع فقط با مایه‌ی و مفهوم!) مشخص می‌شوند

کبر برای تشبیه به «اضافه‌ی تشبیه‌ی» و برای استاره به «اضافه‌ی استاری» توجه ویژه داشته باشید

کبر تسلط به کنایه‌ها و استاره‌های رایج و ایهام‌های مطرح شده در کتاب درسی نیز مفید است

کبر در برخی از سوالات می‌توان با انتخاب یک یا دو آرایه‌ی مناسب برای بررسی، به حذف گزینه‌ها پرداخت و سریع‌تر به جواب رسید. این آرایه‌ها ترجیحاً موارد پرکاربردی مثل تشبیه و استاره نباشند. مثلاً در سوال ۵، تلمیح و کنایه ترجیح دارد. یا در سوال ۷، پارادوکس. البته در سوال ۸ همه‌ی موارد تقریباً پرکاربرد هستند!

پاسخ‌های کلیدی

- ۱- (۲) ۲- (۴) ۳- (۱) ۴- (۳)
 ۵- (۲) ۶- (۱) ۷- (۴) ۸- (۴)